

Katarzyna Baran

PRI – MEKSYKAŃSKI FENOMEN

Autorytaryzm PRI

Carlos Huneeus, w eseju zatytułowanym "Systemy polityczne Ameryki Łacińskiej" rozwija typologię systemów politycznych klasyfikując Meksyk jako przykład systemu autorytarnego, w którym funkcjonują instytucje polityczne wyposażone w jasne kompetencje, dzięki którym władza spoczywa w rękach elity rządzącej, sprawującej ją przy pomocy sprecyzowanych reguł i podporządkowującej sobie znaczną część społeczeństwa. Dzięki temu źródła potencjalnego konfliktu na linii władza-społeczeństwo zostają zredukowane, w związku z tym maleje również potrzeba stosowania represji jako instrumentu gwarantującego stabilność polityczną¹.

W roku 1946 powstaje Partia Rewolucyjno-Instytucjonalna, jednak początki instytucjonalizacji sięgają okresu następującego po zakończeniu rewolucji - za rządów Plutarca Eliasa Callesa. Instytucje już od samego początku wyposażone były w szerokie kompetencje. Można mówić o swego rodzaju systemie dwufilarowym, gdzie jednym z filarów była bardzo silna władza wykonawcza, wyposażona w niemal wszystkie atrybuty polityczne, drugim zaś oficjalna partia, która cieszyła się stuprocentowym poparciem rządu przez sam fakt bycia jednym i tym samym organizmem². Doszło do powstania swoistego tworu rządowo-partyjnego.

Władza znajdująca się w rękach elity, tzw. "rodziny rewolucyjnej" (*familia revolucionaria*)³, była w zasadzie niepodważalna. W czasie rządów PRI dochodziło do powstawania silniejszych lub słabszych grup opozycyjnych, mogących zagrażać stabilności systemu, jednak radzono sobie z nimi za pomocą nie całkiem demokratycznych metod, takich jak siła czy represje.

Rola Rewolucji Meksykańskiej w powstaniu systemu PRI

Aby zrozumieć fenomen PRI nie można pominąć niezwykle ważnego dla narodu meksykańskiego

zdarzenia, jakim była rewolucja. Powstanie PRI było odpowiedzią na większość postulatów rewolucyjnych.

Nie wglębiając się w przebieg wydarzeń rewolucji warto odwołać się do jednego z wielkich znawców zagadnienia - Jesusa Silvy Herzoga, który zwraca uwagę na takie elementy jak antyimperializm (nacjonalizm), antyfeudalizm, antyklerykalizm i masowy charakter zrywu.⁴

O antyimperialnym charakterze rewolucji świadczy sprzeciw wobec obecności i eksploatacji złóż narodowych przez obcy kapitał (tak faworyzowany przez Porfirio Díaza). Antyfeudalizm wynikał przede wszystkim z niesprawiedliwego rozkładu dochodu i akumulacji ziemi w rękach nielicznych oligarchów i ich ekspansjonistycznej polityki wywłaszczania chłopów z ich, coraz mniejszych, gospodarstw. Antyklerykalizm był reakcją na zbytne angażowanie się Kościoła w sprawy państwowe, faworyzowanie przez kler latyfundiistów a także posiadanie ogromnych majątków ziemskich. Natomiast o masowym charakterze rewolucji świadczył fakt przyłączenia się do niej wielu grup społecznych, w tym również klasy średniej.

Konstytucja – fundament systemu

Odpowiedzią na żądania narodu była, uchwalona w Querétaro w 1917 r., bardzo postępową jak na owe czasy konstytucja, która, z niewielkimi zmianami, obowiązuje do dziś.

Nacjonalistyczny wydźwięk rewolucji znajduje swe odbicie w art. 27, który mówi, że "własność ziem i wód mieszczących się w granicach terytorium narodowego należy pierwotnie do narodu". W tym samym artykule znajdują się również zapisy antyfeudalne: "ustanowione zostaną środki konieczne dla podziału latyfundiów, dla rozwoju niewielkiej własności, dla stworzenia nowych ośrodków dla ludności rolniczej zaopatrzonej w niezbędne ziemie i wody". O antyklerykalizmie świadczyć mogą art. 3 – o edukacji laickiej oraz

art. 130 – o rozdziale Kościoła od państwa. Postulaty robotników zawarte są w art. 123: ośmiogodzinny dzień pracy, płaca minimalna wystarczająca, aby zaspokoić normalne potrzeby życiowe, równość pracy i wynagrodzenia bez dyskryminacji ze względu na płeć czy narodowość, prawo do strajku oraz do zrzeszania się w syndykatach⁵.

Ważną kwestią, uwzględnioną w konstytucji, była zasada *no reelección*, czyli zakaz reelekcji. Żaden porewolucyjny prezydent powtórnie nie objął tego stanowiska⁶ i w zasadzie tylko Plutarco Elías Calles rządził dłużej niż jedną kadencję. Aby jednak tego dokonać musiał się uciec do wybiegu polegającego na podstawianiu marionetkowych prezydentów⁷.

Konstytucja była fundamentem, na którym swoją egzystencję oparła PRI; w swym dyskursie partia niejednokrotnie odwoływała się do rewolucji i jej owocu, czyli konstytucji jako do dziedzictwa narodowego.

Instytucjonalizacja rewolucji

Porewolucyjny chaos i osiągnięty, w postaci konstytucji, konsensus stanowiły niemałe wyzwanie dla zwycięskiej elity. Jak podkreśla Erika Ruíz Sandoval z Instituto Tecnológico Autónomo de México (ITAM), rewolucyjna walka o władzę toczyła się między grupami rządzącymi⁸.

Próby integracji społeczeństwa i zaprowadzenia stabilizacji podjął się wspomniany już Plutarco Elías Calles. Wyszedł on z założenia, że aby zdobyć rewolucji okazały trwałe, konieczne jest "przejście z państwa *caudillos* do państwa instytucji"⁹. *Caudillos* – lokalni przywódcy stanowili poważny problem dla jedności Meksyku, gdyż każdy z nich miał własne ambicje. Callesowi udało się jednak pogodzić sprzeczne interesy i skupić lokalnych kacyków w ramach jednej organizacji – taki był początek Narodowej Partii Rewolucji (*Partido Nacional de la Revolución*, PNR). Początkowo jednak partia ta przypominała bardziej konfederację partii, organizacji ludowych i innego rodzaju ugrupowań niż partię polityczną we współczesnym znaczeniu tego słowa¹⁰. Głównym zadaniem nowo powstałej partii było skupienie elity rewolucyjnej, co zakończyło się powodzeniem¹¹.

Rozpoczęta przez Callesa instytucjonalizacja, była w kolejnych latach kontynuowana przez Lázaro Cardenasa i Manuela Avilę Camacho. Narodowa Partia Rewolucji (od 1938 roku Partia Rewolucji Meksykańskiej) przekształciła się w roku 1946 w Partię Rewolucyjno-Instytucjonalną i pod tą nazwą funkcjonuje do dziś.

Stabilność systemu PRI

Od końca lat dwudziestych XX wieku w Meksyku zaczął kształtować się system, który przetrwał ponad siedem dekad. O jego stabilności w początkowej fazie zdecydowało zjednoczenie pod jednym szyldem całej rodziny rewolucyjnej, wyeliminowanie *caudillismo*, pozbawienie wpływów lokalnych kacyków. Kiedy już elita władzy została zintegrowana, pozostało jeszcze włączyć do systemu wszystkich pozostałych, czyli krótko mówiąc, naród meksykański.

Poniżej czynniki, które przez długi czas gwarantowały stabilność meksykańskiego systemu politycznego:

1. Ideologia partii, mit rewolucji
2. Czynniki gospodarczy
3. Mechanizmy kontroli społecznej
4. Rola wojskowych

Ideologia partii, mit rewolucji

PRI wielokrotnie odwoływała się do rewolucji. I tak np.: *My, członkowie PRI wywodzimy pochodzenie naszej partii z Rewolucji Meksykańskiej oraz wydarzeń ją poprzedzających, takich jak ruchy niepodległościowe i reformatorskie i deklarujemy nasze zobowiązania wobec przestrzegania obowiązującej konstytucji z 1917 roku oraz praw z niej się wywodzących*¹². Czy też wypowiedź Ernesto Zedillo – kandydata PRI i późniejszego prezydenta Meksyku - z kampanii wyborczej w 1994 roku: *PRI jest partią Rewolucji Meksykańskiej i konstytucji z Querétaro; PRI jest partią reformy rolnej; osiągnięć pracowniczych; wzrostu gospodarczego; modernizacji Meksyku; praw i równości kobiet oraz edukacji*¹³.

W obu tych cytatach widać wyraźne odwołania nie tylko do rewolucji, ale i do konstytucji z 1917 roku, które zostały wpisane na konto osiągnięć ludzi tworzących PRI. Oto co piszą Alejandro Trel-

les i Héctor Zegal o roli historii oficjalnej w utrzymaniu władzy przez PRI: *Również historia oficjalna odegrała decydującą rolę w jednoczeniu Meksyku i jego klasy politycznej. Chodzi tu o ideologię w technicznym znaczeniu tego pojęcia, czyli o dyskurs sfabrykowany ex profeso, aby zalegalizować status quo. [...] historia oficjalna łączy epizody naszych bohaterskich porażek i patriotycznych zwycięstw w jeden cel: uprawomocnienie PRI. Od czasów konkwisty aż do nacjonalizacji złóż ropy naftowej, wszystko składa się na rozwój meksykańskości, narodowego ducha, który to w całej swej okazałości ukazuje się w tym, co rewolucyjno-instytucjonalne*¹⁴.

Ciągłe umacnianie przekonania wśród narodu meksykańskiego o istotności i nieomyślności rewolucji automatycznie przekładało się na przenoszenie podobnych odczuć w stosunku do partii jako do emanacji tego, co rewolucyjne. Takie przynajmniej było założenie, przyświecające wszelkim działaniom partii mającym na celu gloryfikację rewolucji. PRI bardzo zależało na mitologizacji zrywu narodowego.

Ideologia PRI nie była ani *stricte* lewicowa, ani prawicowa, charakteryzował ją swego rodzaju eklektyzm. Była mieszanką nacjonalizmu, praw socjalnych, stawiania na rozwój gospodarczy, na ochronę praw kobiet, na edukację etc.

Główny rys ideologiczny, przejawiający się w dyskursie PRI, to nacjonalizm. Sama partia podkreśla jego znaczenie. Oto, co przeczytać można w art. 3 deklaracji zasad, zatytułowanym "Ideologia": *Nasz nacjonalizm, oparty na zasadach Rewolucji Meksykańskiej, łączy w sobie wolność, równość i demokrację w obronie interesów narodowych i stanowi podstawę relacji ze światem, bez utraty tożsamości, suwerenności i niezależności narodu*¹⁵.

Obrona meksykańskości nie była sprawą tylko jednej klasy społecznej; tak pojmowany nacjonalizm był elementem, z którym mógł utożsamić się każdy, niezależnie od tego czy był robotnikiem, chłopem, kobietą, Indianinem, czy intelektualistą. Zawsze jednak ideologia PRI musiała pozostawać wewnątrz ram, które partia sama stworzyła. Musiała być zgodna z tzw. postulatami rewolucji.

Niektórzy autorzy¹⁶ zwracają uwagę na brak konsekwencji PRI w trzymaniu się ideologicznych założeń - zwłaszcza w kontekście neoliberalnych reform wprowadzanych w Meksyku od lat 70. XX w. Często neoliberalizm interpretowany jest jako zdrada rewolucji. Partia, która do tej pory podkreślała znaczenie praw socjalnych, stopniowo zaczyna wycofywać się z ich gwarancji. Cięcia socjalne są elementem nowej polityki.

Czynnik gospodarczy

Bardzo ważnym czynnikiem, który pozwolił PRI tak długo utrzymać się u władzy był czynnik ekonomiczny. Dobra koniunktura gospodarcza w latach powojennych pozwoliła partii umocnić swoją pozycję.

Historię gospodarczą postrewolucyjnego Meksyku można podzielić na dwa etapy. Pierwszy z nich, o polityce gospodarczej skierowanej "do wewnątrz" (*hacia adentro*) charakteryzował się protekcjonizmem gospodarczym. Funkcjonował wtedy w Meksyku, podobnie jak w innych krajach Ameryki Łacińskiej, model industrializacji przez substytucję importu (*Industrialización por Sustitución de Importaciones*, ISI). Rynek narodowy chroniony był dzięki takim mechanizmom, jak wysokie cła czy kwoty importowe. Ów okres przypadał na lata 1940-1982. Drugi etap, który rozpoczął się w latach osiemdziesiątych i trwa do dziś, to okres gospodarki skierowanej "na zewnątrz" (*hacia afuera*). Charakteryzuje się on otwarciem gospodarki na kapitał zagraniczny czy szerzej, wprowadzeniem polityki neoliberalnej¹⁷.

W czasie obowiązywania modelu ISI popyt wewnętrzny, bardziej niż zewnętrzny przyczynił się do wzrostu popytu realnego, dzięki czemu wzrost gospodarczy, w latach 1940-1982, wynosił przeciętnie 6% rocznie¹⁸.

Powojenna gospodarka meksykańska rozwijała się prężnie, do tego stopnia, że o dekadzie lat 60. XX w., mówi się jako o dziesięcioleciu cudu meksykańskiego. Wątpliwości nie ulega fakt, że ten sukces przełożył się na pozytywne odbieranie partii przez społeczeństwo. Partię stać było na inwestycje w ochronę zdrowia, budownictwo mieszkaniowe. Społeczeństwo odczuwało skutki dobrej koniunktury gospodarczej¹⁹. Ważne było również

to, że w protekcyjnym modelu gospodarczym to państwo odgrywało kluczową rolę w gospodarce.

W latach siedemdziesiątych XX w. w Campeche odkryte zostają złoża ropy naftowej. Korzystne ceny ropy na rynku światowym, dają poczucie ogromnego bogactwa. Jak podkreśla Erika Ruíz Sandoval, w Meksyku zadawano sobie pytanie o to, jak wykorzystać to niewyobrażalne bogactwo²⁰,

Ropa naftowa, postrzegana jako nieograniczone źródło dochodu, generowała niskoprocentowane pożyczki na międzynarodowym rynku walutowym i – w przypadku Meksyku – stała się receptą na kryzys zadłużeniowy.

Rok 1982 to symboliczna data dzieląca historię gospodarczą postrewolucyjnego Meksyku na dwa etapy. Zamyka ona okres protekcyjnego państwowego, gospodarki skierowanej "do wewnątrz" i otwiera etap neoliberalny. Nie oznacza to oczywiście, że przed 1982 rokiem nie stosowano elementów polityki liberalnej, jednak zmiany najbardziej radykalne zostały wprowadzone za prezydentury Miguela de la Madrid, czyli po roku 1982.

Taka periodyzacja historii gospodarczej jest charakterystyczna nie tylko dla Meksyku, ale i dla wielu innych państw Ameryki Łacińskiej. Jako cechy charakterystyczne gospodarek latynoamerykańskich z tego okresu, Marcello Cavarozzi wymienia dominację modelu ISI, gospodarkę zamkniętą lub półzamkniętą, silny protekcyjizm państwowy, ingerencję państwa w gospodarkę, regulację rynku, umiarkowaną inflację oraz dominację produkcji na rynek krajowy.

Matryca państwowo-centriczna okazała się być modelem wydajnym w początkowym okresie swojego funkcjonowania, choć nie była ona pozbawiona takich wad jak: brak elastyczności, a tym samym niemożność wykorzystania możliwości, jakie daje udział w systemie światowym, zaprzeczanie integracji w skali regionalnej i płynących z niej korzyści, utworzenie monopolu w wielu gałęziach przemysłu, brak bodźców wzmacniających eksport. Zarówno wymienione słabości wewnętrzne jak i czynniki zewnętrzne zadecydowały o niewydolności systemu²¹.

Elita polityczna zdecydowała się zatem na zmianę, tym bardziej że owa zmiana była warunkiem umorzenia długu zagranicznego stawianym przez międzynarodowe instytucje finansowe.

Zastosowanie w Meksyku recepty neoliberalnej miało swoje skutki nie tylko gospodarcze, ale i społeczne oraz pośrednio, polityczne. Zaryzykowałabym stwierdzenie, że zdestabilizowało "imperium" PRI. Po pierwsze dlatego, że pozbawiło państwo – partię realnego wpływu na gospodarkę, a tym samym takiego jak dawniej dostępu do zasobów niezbędnych do sprawowania władzy. Po drugie, polityka neoliberalna to nie tylko otwarcie gospodarki na kapitał zagraniczny, to również, niepopularne cięcia socjalne.

Mechanizmy kontroli społecznej

Aby zrozumieć meksykański fenomen trzeba zadać sobie pytanie, w jaki sposób jedna partia była w stanie podporządkować sobie praktycznie całe społeczeństwo. Terminem kluczowym jest inkorporacja. Społeczeństwo zostało włączone do systemu politycznego poprzez różnego rodzaju organizacje, potężne związki zawodowe (Konfederacja Pracowników Meksykańskich - *Confederación de Trabajadores Mexicanos*, CTM, Narodowa Konfederacja Rolników - *Confederación Nacional Campesina*, CNC czy Narodowa Konfederacja Organizacji Popularnych - *Confederación Nacional de Organizaciones Populares*, CNOP²² i inne pomniejszych) i przede wszystkim – przez samą partię.

Duża zależność owych organizacji od PRI, dawała partii możliwość kontroli społeczeństwa, z kolei obywatele mieli poczucie wpływu na decyzje państwowe, przynajmniej te, dotyczące ich grupy. Ostatecznie to jednak zawsze PRI decydowała, jakie żądania są możliwe do zaakceptowania, a jakie zbyt wygórowane.

Innym bardzo ważnym czynnikiem wiążącym społeczeństwo z partią i umożliwiającym jej kontrolować był klientelizm. Społeczeństwo stało się klientem partii. Partia dostarczała to, czego potrzebowało, czyli pracę, opiekę zdrowotną, świadczenia, edukację, infrastrukturę itd., w zamian otrzymując poparcie przekładające się na głosy w wyborach.

Nie dziwi, że PRI cieszyła się największym poparciem w regionach najbiedniejszych, które za swoją lojalność otrzymywały wymierne korzyści – zwłaszcza przed wyborami²³.

Jeśli walka o wyborcę za pomocą klientelizmu okazywała się nieskuteczna, PRI dysponowała jeszcze jednym orężem – fałszerstwem wyborczym. Trudno zliczyć, ile razy PRI uciekała się do tej "konieczności". Jednak w roku 1988 społeczeństwo zbuntowało się.

Ogromna mobilizacja przedwyborcza, silne poparcie dla alternatywnych wobec oficjalnego kandydata PRI pretendentów do stanowiska prezydenta to z pewnością nie były sprzyjające okoliczności do przeprowadzenia fałszerstwa. Jednak PRI nie mogła dopuścić, aby wygrał kandydat innej partii. Gdy po czterogodzinnej awarii sieci komputerów zliczających głosy podano oficjalne wyniki (Carlos Salinas de Gortari z PRI – 50,48%, Cuauhtémoc Cárdenas Solórzano z FDN (Demokratyczny Front Narodowy) – 30,95%, Manuel Clouthier z PAN (Partia Akcji Narodowej) – 17,11%²⁴), wyborcy poczuli się oszukani. Rozpoczęły się masowe protesty, demonstracje, spotkania z "przegrzonymi" kandydatami.

Sytuacja została jednak opanowana – Carlos Salinas de Gortari okazał się bardzo sprytnym politykiem i szybko udało mu się odwrócić uwagę społeczeństwa od sposobu, w jaki doszedł do władzy. Skupił ją wokół nowego zadania: zrobienia z Meksyku państwa o prężnej gospodarce, liczącego się członka grupy państw Północy. Ponadto utworzona została instytucja powołana do nadzorowania prawidłowego przebiegu wyborów – IFE²⁵.

Kryzys powyborczy uświadomił PRI, że nadszedł czas, aby na politycznej scenie zrobić trochę więcej miejsca dla innych ugrupowań.

Opozycja nie miała większego wpływu na politykę. PRI chcąc zachować pozory demokracji zezwalała na wielopartyjność, choć *de facto* była to wielopartyjność pozorna. Również w tym duchu, z opozycją rozprawiano się raczej nie za pomocą morderstw czy tortur, choć i te się zdarzały, stosowano raczej metodę kooptacji. Przeciwnikom politycznym często oferowano stanowiska we-

wnątrz aparatu partii, gdzie ich krytycyzm był skutecznie chłodzony²⁶.

Przez wiele lat jedyną faktyczną partią opozycji była prawicowa Partia Akcji Narodowej (*Partido de Acción Nacional*, PAN). PAN powstała w 1939 roku, założona przez przemysłowców z północy Meksyku (tzw. grupę z Monterrey), tuż przed wyborami prezydenckimi²⁷. Jednak przez wiele lat, aż do roku 2000, kiedy prezydentem został Vicente Fox, PAN nie była na tyle silna, aby stanowić poważne zagrożenie dla hegemonii PRI.

Drugą obok PAN liczącą się partią opozycji była, powstała w 1989 roku, Partia Rewolucji Demokratycznej (*Partido de la Revolución Democrática*, PRD). Soledad Loaeza tak pisze o jej początkach: *w wyborach prezydenckich w 1988 roku na meksykańską scenę polityczną wkroczyła szeroka koalicja, Demokratyczny Front Narodowy (Frente Democrático Nacional, FDN), wspierająca kandydaturę Cuauhtemoca Cardenas, który według oficjalnych wyników uzyskał ok. 30% głosów. FDN wywodził się z Nurtu Demokratycznego utworzonego w ramach PRI w marcu 1987 r. Był to rozłam elity oficjalnej partii, spowodowany niezadowolaniem dwóch z jej najbardziej uznanych członków – samego Cardenas i Porfiria Muñoz Ledo – z tradycyjnej metody desygnacji kandydata na prezydenta republiki. [...] Niezadowolone byłych PRI-istów, oraz innych osobistości, grup i organizacji z szerokiego spektrum meksykańskiej lewicy doprowadziło w marcu 1989 do utworzenia Partii Rewolucji Demokratycznej*²⁸.

PRD pojawiła się na meksykańskiej scenie politycznej dość późno. Jednak już od momentu swojego powstania mogła liczyć na stosunkowo duże poparcie społeczne, zwłaszcza w Dystrykcie Federalnym. Dziś, obok PAN i PRI, stanowi jedną z trzech głównych partii.

Jak widać, o trwałości systemu funkcjonującego w Meksyku przez ponad siedem dekad zadecydowało wiele czynników. Niektóre z nich wystąpiły także w innych państwach Ameryki Łacińskiej, inne były charakterystyczne tylko dla Meksyku. Ten specyficzny układ przyczynił się do powstania systemu politycznego będącego fenomenem w skali regionu latynoamerykańskiego.

Przypisy:

¹ Patrz: Carlos Huneeus, *Elecciones no competitivas en las dictaduras burocrático-autoritarias en América Latina* Madrid, 1981.

² Carlos Díaz Abrego, *El PRI ante el cambio político en México*, Madrid, 1993, str. 15.

³ Idem, str. 16.

⁴ Jesús Silva Herzog, "Breve historia de la Revolución Mexicana", México, 1987.

⁵ Konstytucja z 1917 (fragmenty) za: Olivier Dabène, "América Latina en el siglo XX", Madrid, 1999, str.40-41

⁶ Alvaro Obregón, powtórnie wybrany nigdy nie objął stanowiska ponieważ został zamordowany w 1928 roku.

⁷ Okres ten w historii Meksyku nosi nazwę *maximato*, owi "marionetkowi prezydenci" to Emilio Portes Gil (1928-1930), Pascual Ortiz Rubio (1930-1932) i Abelardo Rodríguez (1932-1934), por. Olivier Dabène, *op.cit.* str. 70.

⁸ Wywiad z Eriką Ruíz Sandoval (ITAM) przeprowadzony 18 czerwca 2007 w Mieście Meksyk.

⁹ Miguel González Campeán, Leonardo Lomelí, "El Partido de la Revolucion. Institución y conflicto (1928-1999)", México, 2000 str. 26

¹⁰ Idem str. 26.

¹¹ Alejandro Trelles, Hétor Zagal, *Anatomía del PRI. Claves para entender a Roberto Madrazo*, México, 2006, str. 197.

¹² Deklaracja zasad PRI, <http://www.pri.org.mx/ReconstruccionXXI/NuestroPartido/DocumentosBasicos/declaracionprincipios.aspx>.

¹³ Ernesto Zedillo, cytat za: Miguel Osorio Marbán, *Los grandes cambios*, México, 1994, str. 2.

¹⁴ Alejandro Trelles, Hétor Zagal, *op. cit.*, str. 192.

¹⁵ Deklaracja zasad PRI, <http://www.pri.org.mx/ReconstruccionXXI/NuestroPartido/DocumentosBasicos/declaracionprincipios.aspx>.

¹⁶ M.in. Adolfo Gilly, *La revolución interrumpida*, México, 1994 oraz Donald C. Hodges i Ross Gandy, *Mexico, the End of Revolution*, Westport, 2002.

¹⁷ Katarzyna Baran, "Północnoamerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu i jego skutki dla Meksyku. Aspekty polityczne, gospodarcze i społeczne" w: *Ameryka Łacińska* nr 3-4 (57-58) 2007, CESLA UW, Warszawa.

¹⁸ Ramales Osorio, Martín Carlos. "Apertura comercial y crecimiento económico, El impacto TLCAN sobre México", *Observatorio de la Economía Latinoamericana*, Número 43, mayo 2005, <http://www.eumed.net/coursecon/ecolat/mx/2005/mcro-tlcan.htm>.

¹⁹ Wywiad z Ramonem Díaz de León (PRI), przeprowadzony 22 czerwca 2007 w Mieście Meksyk.

²⁰ Wywiad z Eriką Ruíz Sandoval (ITAM) przeprowadzony 18 czerwca 2007 w Mieście Meksyk.

²¹ Szerzej na ten temat: Marcelo Caverozzi, "Más allá de las transiciones a la democracia en América Latina", *Revista de Estudios Políticos*, monográfico: "Política en América Latina", 1991, Número 74, pp. 85-112.

²² Szerzej na ten temat: Miguel González Campeán, Leonardo Lomelí, *El Partido de la Revolucion. Institución y conflicto (1928-1999)*, México, 2000 str. 184-195.

²³ Artur Domosławski opisuje kilka przykładów klientelizmu stosowanego przez PRI, np. akcję "rower Jukatan", w ramach to której chłopcy z Jukatanu mieli otrzymać 150 000 rowerów w zamian za oddanie głosu na PRI. Autor powołuje się również na organizację "Sojusz Obywatelski", która naliczyła kilkaset podobnych przypadków. Artur Domosławski, *Gorączka Latinoamerykańska*, Warszawa, 2004, str. 264-267.

²⁴ Wyniki podane za: *el Universal*: http://www.eluniversal.com.mx/graficos/tablas_presidente/presidentes.htm.

²⁵ Federalny Instytut Wyborczy (*Instituto Federal Electoral*, IFE) powstał w 1990 r. <http://www.ife.org.mx/portal/site/ife>.

²⁶ Artur Domosławski, *Gorączka Latinoamerykańska*, Warszawa, 2004, str. 264.

²⁷ Olivier Dabène, *América Latina en el siglo XX*, Madrid, 1999, str. 99.

²⁸ Soledad Loaeza, "El tripartidismo mexicano: el largo camino hacia la democracia" w: Cavarrozi, Abal Medina, *El Asedio a la política. Los partidos latinoamericanos en la era neoliberal*, Rosario, 2003, str. 302-303.

Bibliografia:

Baran K., (2006), "Brudna wojna w Argentynie i jej ofiary", w: *Ameryka Łacińska* nr 2 (52), CESLA UW, Warszawa.

Baran K., (2007), "Północnoamerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu i jego skutki dla Meksyku.

- Aspekty polityczne, gospodarcze i społeczne" w: *Ameryka Łacińska* nr 3-4 (57-58), CESLA UW, Warszawa.
- Caverozzi M.**, (1991), "Más allá de las transiciones a la democracia en América Latina", *Revista de Estudios Políticos*, monográfico: Política en América Latina, Núm. 74, ss. 85-112.
- Cavarrozi M., Abal Medina**, (2003), *El Asedio a la política. Los partidos latinoamericanos en la era neoliberal*, Rosario.
- Dabène O.**, (1999), *América Latina en el siglo XX*, Madrid.
- Domosławski A.**, (2004), *Gorączka Latinoamerykańska*, Warszawa.
- Díaz Abrego C.**, (1993), *El PRI ante el cambio político en México*, Madrid.
- Gilly A.**, (1994), *La revolución interrumpida*, México.
- González Campeán M., Lomelí L.**, (2000), *El Partido de la Revolución. Institución y conflicto (1928-1999)*, México.
- Hodges D. C., Gandy R.**, (2002), *Mexico, the End of Revolution*, Westport.
- Huneus C.**, (1981), *Elecciones no competitivas en las dictaduras burocrático-autoritarias en América Latina*. Madrid.
- Osorio Marbán M.**, (1994), *Los grandes cambios*, México.
- Ramales Osorio, Martín C.**, (2005), *Apertura comercial y crecimiento económico, El impacto TLCAN sobre México*, Observatorio de la Economía Latinoamericana, Número 43, mayo 2005.
- Silva Herzog J.**, (1987), *Breve historia de la Revolución Mexicana*, México.
- Trelles A., Zagal H.**, (2006), *Anatomía del PRI. Claves para entender a Roberto Madrazo*, México.
- www.eluniversal.com.mx – strona dziennika *El Universal*.
- www.ife.org.mx – strona Federalnego Instytutu Wyborczego.
- www.jornada.unam.mx – strona dziennika *La Jornada*.
- www.pri.org.mx – strona Partii Rewolucyjno-Institucjonalnej.